दुष्काळमुक्ती डायरी

एक उभरता प्रवास...

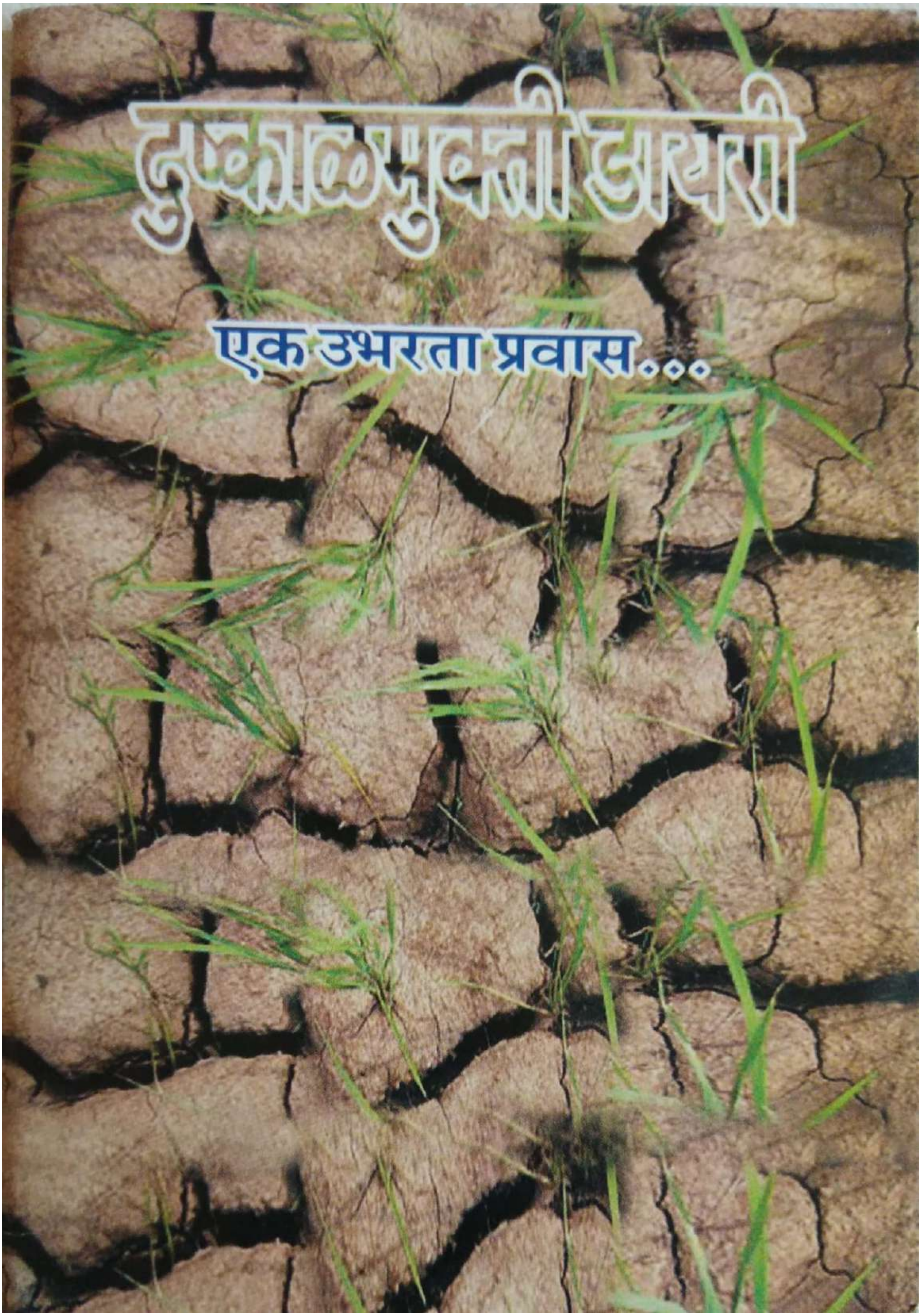

Scanned by CamScanner

पुस्तकाचे नाव : दुष्काळमुक्ती डायरी
एक उभरता प्रवास...

प्रकाशक :
रिसोर्स अँड सपोर्ट सेंटर फॉर डेव्हलपमेंट,
आर. एच. ४, सी. ४, लेन ८, सेक्टर ९,
सीबीडी, बेलापूर, नवी मुंबई ४०००६४

संकलन :
वंदना दिनकर वाकोडे, उल्हासनगर

विशेष सहाय्य :
भीम रासकर

मुद्रण :
प्रकाश दळवी,
अथर्व इंटरप्राईजेस, ठाणे.
मोबा.: ९९८७९१३०३५९

(खाजगी प्रकाशन, शैक्षणिक हेतूकरिता)

दुष्काळमुक्ती डायरी

एक उभरता प्रवास...

-: सहयोगी :-

- सामाजिक सहयोग संस्था – श्री. सुनिल पवार
- सेंटर फॉर अॅग्रीकल्चर अन्ड रुरल डेव्हलपमेंट संस्था – श्री. पुष्कराज तायडे
- वसुंधरा समाजिक आर्थिक विकास संस्था – श्री. माधवराव फाजगे
- प्रयास – सोशल डेव्हलपमेंट अॅन्ड रिसर्चसेंटर
  – श्री. राजकुमार बिराजदार
- तिरंगा – शेतमजूर कामगार संघटना – श्री. फुलचंद गायकवाड

सल्लागार: श्री. प्रकाश रेड्डी, श्री. विजय वळंजु

मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियान

Scanned by CamScanner

अनुक्रमणिका

१.	प्रस्तावना	..... १
२.	'दुष्काळ' – सावित्रीबाई फुलेंच्या नजरेतून	..... ३
३.	दुष्काळ	..... ५
४.	मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियान	..... ७
५.	सोशल ऑडिट	..... १४
६.	बियाणे बँक	..... १८
७.	धान्य कोष	..... २१
८.	संसाधन व सहाय्य	..... २३
९.	जन सुनवाई	..... २५
१०.	प्रतिज्ञापत्र	..... २७
१०.	मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियानाद्वारे दुष्काळावरील उपाय	..... २८
११.	कृषी मैत्री जाळे	..... ३०

कविता

गोष्टी कशाला फक्त नांगराच्या

हे ज्यु तुझे नाही

हे बैल तुझे नाही

ही काठी तुझी नाही

की, हा चाबूक तुझा नाही

मग नांगराच्या गोष्टी कशाला ?

कशाला गोष्टी काळ्या जमिनीच्या ?

जेव्हा तुम्ही एकसाथ चालाल

एकाच वेळी बंड कराल तेव्हा तुम्ही, या देशाचे राजे व्हाल

मग गोष्टी कशाला – फक्त नांगराच्या किंवा जमिनीच्या

कवी – चेरा बंडा राजू

Scanned by CamScanner

प्रस्तावना

सुकाळ योजनांचा
दुष्काळ इमानाचा

एका बाजूला माणसांचा उठाव होऊन इजिप्त मुक्त होण्याचा मार्ग मोकळा होत आहे. दुसऱ्या बाजूला निसर्गकोप होऊन जपान उध्वस्त होत आहे. एकीकडे लोकांनी लोकशाहीसाठी झगडा केला तर दुसरीकडे निसर्गानं माणसाला धडा शिकविला. भुकंपासारखाच दुष्काळ ओला असो की सुका, अजूनही मनुष्याच्या नियंत्रणाबाहेर आहे हे खरं. परंतु आवाक्यात येणाऱ्या गोष्टीही जर आवाक्याबाहेर राहिल्या तर तो दोष पुन्हा माणसांच्या अंमलबजवणीचाच ठरतो.

मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियानानं पाच जिल्ह्यातून पाच पाच गांव निवडून कंबर कसून दुष्काळाचा सामना करायचा प्रयत्न केला. दुष्काळाला तोंड देण्यासाठी शासनाने आदेश छान लिहिले, परंतु गावातली हलाखीची स्थिती बदलायला हा आदेश गावात पोहचलाच नाही. सर्व संस्था प्रमुखांनी छातीवर हात ठेवून प्रतिज्ञापत्र लिहिलं की, यातील एकही आदेश अंमलात येत नाही. शासनाची ईमानदारी ही दुष्काळासारखीच दुसरं रूप घेऊन उभी होती. त्यामुळे योजनांचा सुकाळ परंतु ईमानदारीचा दुष्काळ ही आपल्या राज्याची नव्हे तर देशाची शोकांतिका झाली!

विकास फक्त उत्पादनवाढीने होत नाही. विकास फक्त वितरण व्यवस्था सुधारण्याने येत नाही. या दोन्ही घटकांचे सत्ता संबंध बदलले तरच दुष्काळग्रस्त वंचितापर्यंत या योजनांचे फायदे त्यांचा हक्क म्हणून पोहचतील. शेती उद्योग व सेवा यांच्या संगनमताने राष्ट्रीय विकास व्हायचा तर राज्यकर्ता वर्ग व शासनयंत्रणा दोन्ही ईमानदारीनं वागल्या पाहिजेत. ईमानदारी शिकवायला निवडणुकाही अपुऱ्या पडू लागल्या आहेत. सत्ताधारी व विरोधीपक्षांचे कबुलीजबाब, घोटाळे, भाषा व उमाळे ऐकून तर नटसम्राटही अभिनय करायला विसरून जातील.

गावातील शेतकरी एक वावरात दुप्पट, तिप्पट पिक घेतो, जर्सी गाय घेतो, जोडधंदे करतो किंवा जमिनी विकतो, तरी त्याच्या मालाला भाव न मिळता दलाल कसा गब्बर होतो? या सर्वांवर मात करून वर्षभर मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियानातील पाच संस्थांनी दुष्काळमुक्तीचा जो अनुभव घेतला आहे. तो या पुस्तिकेत मांडला आहे. ते प्रयत्न आजही चालू आहेत. परंतु ग्रेन बँक, सीड बँक किंवा गाव समित्या बनवून केलेली अमृतमयी योजना हे प्रयत्न वेगळेच होते!

औरंगाबादच्या जनसुनवाईत तर अक्रित प्रसंग आलेला. एक आजीबाई, त्यांचा खोटा पुनर्विवाह झाला म्हणून दारिद्र्य रेषेबाहेर काढण्याचे जिवंत उदाहरण आहे. बाहत्तर वर्षाच्या आजीबाईनी 'मी जिवंत आहे' असं सांगून, वृध्दापकाळात माझं पेन्शन का रद्द केलं असा सवाल संपूर्ण सभागृहात विचारला होता.

अशा प्रयत्नांमधून मिळालेली शिकवण संस्था, संघटना, सरकार व कार्यकर्त्यांना उपयुक्त ठरावी म्हणून ही पुस्तिका आपल्यासमोर सादर करीत आहोत. या कामात वंदना वाकोडेंनी तर खूप मेहनत घेतली तसेच संपूर्ण कामाला वळण लावलय. विजयभाऊ वळंजूनी जिवाचं रान केलं. प्रत्यक्ष गावातून राजकुमारभाऊ, फुलचंदभाऊ, माधव भाऊ, सुनिल भाऊ, पुष्कराजभाऊंनी प्रचंड पायपीट करून हे काम सर्व उभे केले. त्यांना सॅल्यूट!

ही पुस्तिका कृषीमैत्री जाळ्यासोबतच आपणास दुष्काळाच्या मुक्तीसाठी दुनियेत उभं रहायला नक्की बळ देईल. मात्र तुमचं मत, तुमचं म्हणणं, तुमच्या प्रतिक्रिया व निरीक्षणं आम्ही गुरूस्थानी मानतो!

- भीम रासकर

Scanned by CamScanner

'दुष्काळ' -सावित्रीबाई फुलेंच्या नजरेतून...

सत्यरूप ज्योतिबा स्वामी यांस
सावित्रीचा शिरसाष्टांग दंडवत,

पत्रास कारण की, गेले १८७६ साल लोटल्यानंतर दुष्काळाची तीव्रता अधिक वाढून सर्वजण व जनावरे चिंताक्रांत होऊन गतप्राण होत धरणीवर पडू लागली आहेत. माणसांना अन्न नाही, जनावरांना चारापाणी नाही. यास्तव कित्येक देशांतर करून आपले गाव टाकुन जात आहेत. कित्येक पोटची पोरे व तरण्याताठ्या पोरी विकुन परांगदा होत आहेत. नद्या, नाले, ओढे, शुष्क व कोरडे ठणठणीत होऊ मृगजलानी व्याप्त झाले आहेत. झाडाझुडपांनी पाने वाळून ती भूमीवर पडली आहेत. भुमीला भेगा पडल्या असून त्यातून अंगाला झोंबणाऱ्या झळा बाहेर पडतात. अनेक लोक क्षुधित व तृषाक्रांत होऊन भूमीवर पडून मस्त आहेत. कित्येक निवडुंगाची बोंडे अन्न म्हणोन खतात व मूत्र पाणी म्हणोन पितात व संतोष पावतात. देह त्यागापूर्वी भुकेची, तहानेची इच्छा पुरवितात व मृत्यूच्या स्वाधीन होतात, असे इकडचे भयानक वर्तमान आहे.

सत्यशोधक मंडळींनी या भागातील लोकांस अन्न, धान्य पुरविण्यास्तव, धीर देण्यास्तव दुष्काळनिवारण कमिट्या स्थापल्या. भाऊ कोंडाजी व त्यांच्या उमाबाई मला जीवापलीकडे सांभाळतात. ओतुरचे शास्त्री, गणपती सखाराम, डुंबरे पाटील वगैरे आपल्या समाजाचे सत्यशोधक तुम्हास भेटण्यासाठी येणार आहेत. तुम्ही साताऱ्याहून ओतूरला येऊन नगरला गेले असते तर बरे होते. रा.ब.कृष्णाजी पंत लक्ष्मण शास्त्री हे आपणास विश्रुत आहेत. त्यांनी माझ्या समवेत दुष्काळी गावात जाऊन दुष्काळाने हैराण झालेल्या लोकांना द्रव्यरूपाने मदत केली. दुसरी चिंतेची बाब अशी की, सावकारांना लुटावे, त्यांची नाके कापावी अशी दुष्ट कर्मे या भागात घडत आहेत. तस्मात मोठमोठे दरोडे पडत आहेत. हे श्रवण करून कलेक्टर येथे आला. त्याने मसलत केली. गोरे सार्जंट पाठवून बंदोबस्त बसवला. ५० सत्यशोधक पकडून नेले. त्याने मला बोलाविले. तेव्हा मी उत्तर केले की आमच्या लोकांवर आळ व कुंभाड घेऊन कैदेत ठेवले ते सोडा. कलेक्टर न्यायी आहे तो गोऱ्या फौजदारास रागे भरून बोलला की, पाटील का दरोडे घालतात, त्यांना सोडून दे. कलेक्टर दुष्काळ पाहून कष्टी झाला व कळवळून त्याने आपल्या केंद्रात ज्वारीच्या चार गाड्या पाठविल्या आहेत. तुम्ही जे लोक कल्याणकारी कार्य करीत आहात यास माझ्य हातून सदासर्वदा सहाय्य होत जावो व मी आपल्या दिव्य कर्तव्यकर्म, सेवा कार्यास सहाय्यभूत होवो, एवढीच माझी इच्छा आहे. अधिक उणे काय वर्तावे ही विज्ञापना.

– सावित्री ज्योतिबा

या पत्रात १८७७ सालच्या भीषण दुष्काळाचे परिणामकारक चित्रण केले आहे. सत्यशोधक कार्यकर्त्यांचा प्रत्यक्ष कृतीवर भर होता, हे त्यांनी स्थापन केलेल्या दुष्काळ निवारण कमिटीवरून दिसून येते. अन्यायाने पकडलेल्या सत्यशोधक समाजाच्या कार्यकर्त्यांना सावित्रीबाईनी कलेक्टरला भेटून सोडवून आणले. कार्यकर्त्यांवर जीवापलीकडे त्यांचे प्रेम होते. संघटना, चळवळ चालवायची म्हटले तर हे आवश्यक आहे. त्यांच्या वागण्या बोलण्याचा परिणाम म्हणून कलेक्टरने चार गाड्या धान्य दुष्काळ निवारण कार्यासाठी सावित्रीबाईच्याकडे दिले. यावरून त्यांची कार्याची तळमळ व स्वतंत्र प्रतिभा दिसून येते.

सावित्रीबाईनी धनकवडी येथे एक अन्नछत्र उघडले होते. तेथे रोज दुपारी व संध्याकाळी दोन हजार भाकरी नियमितपणे वाटल्या जात असत व त्या भाकरी तेथेच बसून खाव्यात असा दंडक होता. त्यामुळे हजारो उपासमार जिवांना जीवदान मिळाले.

Scanned by CamScanner

दुष्काळ

दुष्काळ म्हणजे काही महिने किंवा काही वर्षे पाण्याची अनुउपलब्धता असणे. आपल्या राज्यात काही भागात अति पाऊस पडतो तर काही भागात कमी पडतो. खरं तर दुष्काळ हा नैसर्गिक आपत्ती असली तरी त्याची तीव्रता वाढवण्यास मानवच कारणीभूत आहे. आणि त्यातही प्रामुख्याने सरकारी नियोजन अभावामुळे वारंवार दुष्काळ परिस्थिती निर्माण होते. आपण दुष्काळ म्हणत असलो तरी शासन अनेक ठिकाणी त्याला सदृश परिस्थिती असा उल्लेख करते आहे. दुष्काळग्रस्त परिस्थिती निर्माण होण्यास दोन घटक कारणीभूत ठरतात.

१. पावसाचे प्रमाण

२. इतर घटक : सरकारी धोरण, योजना, व्यापार, शेतीपध्दत, बी, बियाणे, खते.

आता सध्या महाराष्ट्रातील ग्रामीण भाग पाहिल्यावर लक्षात येते की जास्त प्रमाणात ग्रामीण भाग दुष्काळ व शेतीसंबंधी अडचणी या समस्यांनी ग्रासलेला आहे. महाराष्ट्राला दुष्काळ तसा नवीन नाही. दुष्काळाचा इतिहास बघता १९७२ मध्ये महाराष्ट्रात दुष्काळ मोठ्या प्रमाणावर होता. ग्रामीण भागात चारा, पाणी, रोजगार आणि अन्नांचा गंभीर प्रश्न निर्माण झाला होता. प्रामुख्याने अन्न तुटवडा निर्माण झाला होता. खायला मिळत नव्हते. त्यानंतर आज या काळात दुष्काळ परिस्थिती आली होती. १९७२ च्या दुष्काळापेक्षा यावेळची परिस्थिती भिन्न असली तरी त्यांचे गंभीर परिणाम होवू शकतात हा विचार केला पाहिजे. एकदा दुष्काळामध्ये अडकल्यावर त्यातून बाहेर पडण्यास खूप वर्ष जातात. याची सल गावातील व्यक्ती, कुटुंब, तरूणवर्ग यांना सहन करावी लागते. दुष्काळाचा इतिहास पाहिला तर दुष्काळ जशी समस्या आहे तसेच त्याकडे उपाययोजनांची एक संधी म्हणूनही पाहता येते. दुष्काळाचा निमित्ताने अनेक चांगल्या योजना आणि कायमस्वरूपी उपाय हाती घेतल्याची उदाहरणे आहेत.

इतिहासात गेले तर अहिल्याबाई होळकरांनी उभारलेली मंदिरे व घाट यांच्यामागे दुष्काळात जनतेला काम देण्याचा हेतू होता. भारतातील अनेक वस्तू अशाच प्रकारे दुष्काळ निवारण्याच्या निमित्ताने उभ्या राहिल्या आहेत. १९७२ च्या दुष्काळाच्या काळात विधानसभेचे अध्यक्ष वि.स.पागे यांच्यासारखे राजकीय नेते होते. त्यांनी लोकांना तात्पुरता दिलासा न देता कायमस्वरूपी व्यवस्था उभी करण्यावर भर दिला. त्याचाच परिणाम म्हणजे वैशिष्ट्यपूर्ण महाराष्ट्रात हाती घेण्यात आलेला रोजगार हमी योजनेचा १९७२ च्या दुष्काळात झालेला जन्म आहे. आणि दुष्काळाच्या निमित्ताने स्थापन केलेल्या देऊस्कर, दांडेकर, देशमुख समितीने सरकारला अहवाल सादर केलाच शिवाय वि.म.दांडेकर, दत्ता देशमुख यांनी दुष्काळ निर्मुलनासाठी समिती स्थापली. त्याद्वारे गावोगावी फिरून त्यांनी लोकांमध्ये पीक पध्दती व मृदसंधारणाच्या कामाबाबत जागृती करण्याचे काम केले. त्यावेळचे राजकीय नेते दुष्काळाकडे कोणत्या पध्दतीने पाहत होते हे यातून समजून येते.

आज मात्र सरकारने दुष्काळ लवकर जाहीर करावा म्हणून मंत्रीमंडळात भांडणे होतात पण त्याला निवडणुकांची पार्श्वभूमी असते. आणि पिकाची आणेवारी कमी झाली की दुष्काळ जाहीर होतो. त्यासाठी कृषी विभागाला पिकाची पाहणी करणे आवश्यक आहे. पण पिक पाहणीचा योग काही जमून येत नाही.

विदर्भातील शेतकरी आत्महत्या करत आहे. हे वास्तव सरकारच्या गळी उतरविण्यासाठी प्रसार माध्यमांना व सामाजिक कार्यकर्त्यांना रान उठवावे लागते.

यावरून आपल्या लक्षात येते की दुष्काळ निमूर्लनासाठी आवश्यक आहे - प्रचंड राजकीय इच्छा, आवश्यक योजना, शेतीयोग्य पध्दत, ग्रामीण भागात १२ महिने मिळू शकतील असे रोजगार उपलब्ध करणे आणि प्रमुख्याने शेतीसंबंधीत नविन प्रयोगाचे शिक्षण तरूणांना उपलब्ध करणे. अर्थतज्ञ अमर्त्य सेन यांनी दुष्काळ निवारण करताना सर्व सामान्य माणसांची क्रयशक्ती कशी वाढेल याचा विचार झाला पाहिजे, असे म्हटले आहे.

Scanned by CamScanner

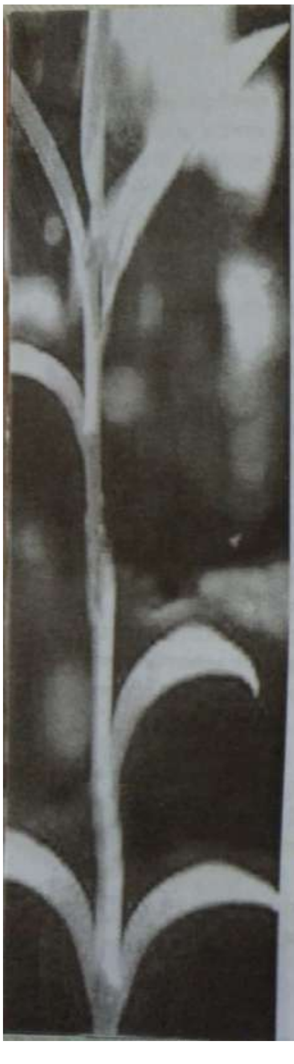

मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियान

मराठवाडा पार्श्वभूमी:

मराठवाडा हा भाग दुष्काळग्रस्त, मागास व कोरडवाहू जमिनीचा आहे. या भागात प्रामुख्याने अति गरीब दलित, मजुर व सर्व समाजातील लोक राहतात. मराठवाड्याचे लागवडी योग्य क्षेत्र ४७.५५ लक्ष हेक्टर आहे. सिंचन क्षमता १८ लक्ष हेक्टर आहे.

महाराष्ट्रात मराठवाडा बिनशर्त सामील झाल्यानंतर गेल्या पन्नास वर्षात अनुशेषासाठी मराठवाड्यांना संघर्ष करावा लागला आहे. आता शासनाने सर्व क्षेत्रांचा अनुशेष संपला आहे असे जाहीर करूनही मराठवाड्यातील लोकांना पिण्याच्या पाण्यासाठीही संघर्ष करावा लागत आहे. आणि रोजगार मिळविण्यासाठीही संघर्ष करावा लागतो. आजही महाराष्ट्र रोजगार हमी योजनेच्या कामाची गरज जास्तीत जास्त मराठवाड्यात आहे. बी.पी.एल व अंत्योदय कार्ड धारकांना रेशन मिळत नाही. येथील गावातील समाज जास्त अशिक्षित असून कुटुंबांना शासकीय योजना काय याची माहिती पोहचत नाही व शासनाने योग्य प्रकारे कार्यप्रणाली न राबविल्यामुळे मराठवाड्यांना या समस्यांना सामोरे जावे लागत असून शासकीय योजनांपासून अलिप्त झाला आहे.

मराठवाड्यातील दुष्काळाची पार्श्वभूमी पाहता मागील वर्षातील दुष्काळावर दृष्टी टाकू या.

१९७०-७२, १९७५, १९८३, १९९०, १९९५, १९९८, २००१, २००५, २००८, २००९ व २०१० या दुष्काळाच्या चक्रव्युह मध्ये लक्षात येते की, तेरा दुष्काळापैकी ३ दुष्काळ हे ओले आहेत आणि जास्तीत जास्त दुष्काळ हे कोरडे आहेत. सरासरी ३ वर्षात एक दुष्काळ आहे.

मराठवाड्यातील या पार्श्वभूमीवर दुष्काळावर आर.एस.सी.डी. ने ठोस उपाय योजना आखण्याचा निश्चय करून कामाला सुरूवात केली. मराठवाड्यातील दुष्काळावर ठोस उपक्रम, उपाय योजना राबविण्याचा दृष्टीकोनातुन आर.एस.सी.डी. आणि मराठवाड्यातील संस्थेचे कार्यकर्ते यांनी एकत्रित येवून या संबंधांत चर्चा केली आणि या आधारे २००९ मध्ये राजा काल्स्व कारणम् राजा मुळेच दुष्काळ पडतो आणि दुष्काळासंबंधी जीआर, सामना दुष्काळाशी असे महत्वपूर्ण विषयावर साहित्य करून दुष्काळाविरोधात काम करण्याचा प्रयत्न सुरू झाला.

या प्रयत्नात पुढचे पाऊल टाकत आर.एस.सी.डी. ने ॲक्शन ॲडच्या सहकार्याने व मराठवाड्यातील पाच स्वयंसेवी संस्थांना सोबत घेवून मराठवाडा दुष्काळापासून मुक्त करूया, या ध्येयाने १ जानेवारी २०१० मध्ये काम सुरू केले.

अभियानात सहभागी असलेल्या ५ संस्थांचा तपशील पुढील प्रमाणे :

क्र.	संस्थेचे नाव	पत्ता	कार्य
१.	सामाजिक सहयोग संस्था, तुंगी	मु.पो. तुंगी (क) तालुका - औसा जिल्हा - लातूर, महाराष्ट्र	रोजगार, महिला बचत गट, योजना संबंधी शेतकरी व मार्गदर्शन केंद्र
२.	सेंटर फॉर ॲग्रीकल्चर ॲन्ड रुलर डेव्हलेपमेंट (कार्ड)	मु.चनेगाव, पो.चिखली ता.बदलापूर, जि.जालना, महाराष्ट्र	रोजगार, महिला बचत गट, दलित, भटके यांच्या हक्कांचे संवर्धन, परितक्त्या, विधवा, अंपग

Scanned by CamScanner

क्र.	संस्थेचे नाव	पत्ता	कार्य
३.	वसुंधरा सामाजिक, आर्थिक विकास संस्था	ऐनवाडी (बु.) पो.पोटशिवनी,ता.पालम, जि.परभणी, महाराष्ट्र	भटक्या विमुक्त, बालकामगारांचे प्रश्न, कुटुंब सल्ला सहाय्य, महिला बचत गट
४.	प्रयास सोशल डेव्हलेपमेंट अँन्ड रिसर्च सेंटर, औरंगाबाद	ता.कुंलबी, जि.औरंगाबाद, महाराष्ट्र	महिला बचत गट, प्रशासकिय योजना, आर्थिक संस्था सोबत उद्योजकिय प्रशिक्षण देणे, स्वच्छता अभियान, ग्रामिण व मानव विकास योजना
५.	तिरंगा शेतमजूर कामगार संघटना	'सोनी निवास' संत गोरोबा काका नगर, सांजा रोड, उस्मानाबाद, महाराष्ट्र	निराधार, भूमिहिन, अंपग, कलावंत, शेतमजूर, कामगारांचे संघटन

या अभियानामध्ये काम करण्यासाठी मराठवाड्यातील कार्यक्षेत्र नियोजित केले. प्रामुख्याने मराठवाडा विभागातील पाच जिल्हे, पाच तालुके व प्रत्येकी पाच गावे यांचा समावेश करण्यात आला. या उपक्रमासाठी मराठवाडा विभागातील जालना, औरंगाबाद, लातूर, परभणी, उस्मानाबाद या पाच जिल्ह्याची निवड करण्यात आली आणि याच जिल्ह्यातील पाच गावे निवडली.

गावांची निवड करताना पुढील बाबीचा विचार करण्यात आला.

- गावातील दलित, आदिवासी, मुस्लिम, भटके आणि गरीब एकट्या महिलांची संख्या.
- गावातील पिण्याचे पाणी, जनावरे, चारा यांची गंभीरस्थिती
- गावातील ५० टक्क्यांवर लोकसंख्या पिकवित असलेली भरडधान्ये

या प्रकारे गावांची निवड केली.

मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियानासाठी निवडण्यात आलेली गावे व त्या गावांचा तपशील आणि कार्यक्रमांची जबाबदारी घेतलेल्या संस्थांची नावे पुढीलप्रमाणे...

जिल्हा : लातूर, तालुका : औसा

क्र.	गावाचे नाव	लोकसंख्या	एस.सी.	एन.टी.	ओबिसी	मुस्लिम
१	तुंगी	४०००	७००	३००	४५०	आहेत
२	जवळगा	३३००	५५०	१५०	४००	आहेत
३	हारेगाव	३१००	७२५	२००	४७५	आहेत
४	मसलगा	१२००	३००	—	५०	आहेत
५	जवळगावाडी	१२५०	१५०	—	७५	आहेत

संलग्न संस्था : सुनिल पवार, सामाजिक सहयोग संस्था, तुंगी, ता.औसा, जि.लातूर

जिल्हा : उस्मानाबाद, तालुका : उस्मानाबाद

क्र.	गावाचे नाव	लोकसंख्या	एस.सी.	एन.टी.	ओबिसी	मुस्लिम
१	विठ्ठलवाडी	१२००	५३०	६००	—	१५
२	बोरखेडा	१६००	२००	आहेत	१००	आहेत
३	टाकळी (बे)	३२००	४००	२००	२००	आहेत
४	उंमरेगवाण	१५००	१५०	१५०	—	२५
५	महादेववाडी	५००	३०	३००	—	—

संलग्न संस्था : फुलचंद गायकवाड, तिरंगा शेतमजूर कामगार संघटना, उस्मानाबाद, ता.जि. उस्मानाबाद

Scanned by CamScanner

जिल्हा : परभणी, तालुका : पालम

क्र.	गावाचे नाव	लोकसंख्या	एस.सी.	एन.टी.	ओबिसी	मुस्लिम
१	आयनवाडी	७००	२००	५०	१५०	आहेत
२	पुयणी	२०००	४००	५००	२००	—
३	पायाळ	१८००	२५०	४००	—	५००
४	शिरपूर	१०००	४००	१००	२००	—
५	बोरगाव (बु)	१६००	२५०	२००	—	—

संलग्न संस्था : माधव फाजगे, वसुधरा ग्रामिण सेवाभावी संस्था, आयनवाडी, ता.पालम, जि. परभणी

जिल्हा : जालना, तालुका : बदनापूर

क्र.	गावाचे नाव	लोकसंख्या	एस.सी.	एन.टी.	ओबिसी	मुस्लिम
१	धामणगाव	२५००	३००	९५०	७५०	२७५
२	वंजरवाडी	७००	५०	३००	—	—
३	पठारगाव	२५००	३००	७५	—	२५
४	तुपेवाडी	४०००	५०	२०००	११००	—
५	दाभाडी	६०००	१०००	—	१२००	८००

संलग्न संस्था : पुष्कराज तायडे, सेंटर फॉर अग्रीकल्चर अँड रुलर डेव्हलपमेंट (कार्ड), मु.चनेगाव, पो.चिखला, ता.बदनापूर, जि.जालना

जिल्हा : औरंगाबाद, तालुका : सोयगाव

क्र.	गावाचे नाव	लोकसंख्या	एस.सी.	एन.टी.	ओबिसी	मुस्लिम
१	रेलगाव	३००	आहे	—	आहे	आहे
२	म्हसला	४००	आहे	—	आहे	आहे
३	कान्हारी	८००	आहे	—	आहे	आहे
४	पिंपळगाव देव	३००	आहे	—	आहे	—
५	पिंपळगाव वळण	२०००	आहे	आहे	आहे	आहे

संलग्न संस्था : राजकुमार बिराजदार, सोशल डेव्हलपमेंट रिसर्च सेंटर, फुलंब्री, जि.औरंगाबाद

मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियानाचा उद्देश:

१. शासनाला धोरणात बदल करण्यासाठी व सुरू असलेल्या अन्न अधिकाराच्या योजना प्रभावीपणे राबविण्यास भाग पाडणे.

२. सेंद्रीय शेती पध्दतीने शेती करण्यास प्रवृत्त करणे.

३. गाव पातळीवर धान्यबँक, बियाणे कोष तयार करणे, असे नवीन उपक्रमांची सुरूवात करणे.

४. प्रत्येक गावातून गावातील लोकांचा मोठा गट तयार करणे.

५. दुष्काळासंबंधी अभ्यासकांची व कार्यकर्त्यांची फळी तयार करणे.

उपक्रम:

१. सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशानुसार शासनाच्या वतीने सुरू असलेल्या अन्न सुरक्षा अधिकाऱ्याच्या योजनांचे गाव पातळीवर सोशल ऑडीट करणे व प्रभावीपणे जनजागृती करून शासनाला योजना राबविण्यास भाग पाडणे.

२. गाव समित्या स्थापन करून त्यांच्या माध्यमातून गावात प्रत्येक उपक्रम राबवून समाजासाठी प्रतिमा तयार करणे.

३. प्रत्येक गावात अन्न सुरक्षेसाठी पर्यायी धान्य कोष व्यवस्था सुरु करावी.

४. बाजार पेठेवर आधारीत शेती व्यवस्था बदलाच्या दृष्टीने पारंपरीक बियाणे बँक स्थापित करून सेंद्रीय शेतीकडे लोकांना वळवण्याचा प्रयत्न करणे.

५. जिल्हा पातळी व राज्य पातळीवर जनसुनवाई घेवून धोरणात व अंमलबजावणी मध्ये तत्परता व पारदर्शकता निर्माण करणे.

६. दुष्काळावर सक्रीय लोक चळवळ उभी करणे.

७. तात्काळ साहाय्य: मराठवाड्यात पाऊस न पडणे किंवा अति पाऊस पडणे, या प्रकारच्या संकटांना सामोरे जावे लागते व यावेळी तात्काळ मदत लोकांना मिळावी यासाठी तात्काळ सहाय्याचे नियोजन केले.

८. जिल्हा संसाधन केंद्र निर्माण करणे.

Scanned by CamScanner

टप्पे :

- ★ दुष्काळ निर्मुलन गाव समित्यांची स्थापना करणे.
- ★ ग्रामसभा व ग्रामपंचयतीची मान्यता घेणे.
- ★ गावसमित्यांच्या बैठका, मिटींग
- ★ अन्न सुरक्षा, योजनांची माहिती व प्रशिक्षण लोकांना देणे.
- ★ गावातील सामाजिक लेखजोगा घेणे, सोशल ऑडीट करणे.
- ★ धान्य कोषासाठी गरजा शोधणे.
- ★ पारंपारिक धान्य निर्मितीसाठी विविध पर्यायी प्रकल्प व प्रक्रियांना भेटी देणे.
- ★ शेतकऱ्यांशी सतत संवाद व गावभेटी करणे
- ★ पारंपारिक बियाण्यांची निश्चिती व खरेदी करणे.
- ★ पारंपारिक बियाणाचे वाटप
- ★ जिल्हा नियोजन व आढावा.

सोशल ऑडीट

सोशल ऑडीट म्हणजे सामाजिक लेखाजोगा घेणे होय. मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियान मध्ये सोशल ऑडीट हा सर्वात महत्वाचा भाग आहे. यामध्ये दुष्काळ निवारण उपक्रमासाठी ५ जिल्ह्यातील २५ गावातील अन्न सुरक्षा ९ योजनांचे व रोजगार हमी, रेशन या योजनांचे ऑडीट करण्यात आले.

गाव समिती :

मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियाना मध्ये प्राथमिक पातळीवर गावातील स्थानिक लोकांनी काम करावे ही संकल्पना होती. यामुळे गाव समिती हा एक प्रमुख गट निर्माण झाला. ग्रामपंचायतीच्या सोबतीने गावातील लोकांसोबत चर्चा करण्यात आली. त्यांना गावसमिती बाबतचे कामस्वरुप, उद्देश यासंबंधी माहिती दिली.

गावातील तरूण, महिला, प्रौढ व वेगवेगळ्या प्रकारचे काम करणारे लोक स्वइच्छेने गाव समिती सदस्य होण्यासाठी पुढे आले. व गाव समितीने पुढील अभियानात प्रत्येक जिल्ह्यातील कार्याची जबाबदारी घेतली.

सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशानुसार अन्न अधिकाऱ्यांच्या ९ योजनांचा सो.ऑ. केल्यानंतर अंमलबजावणी करणारी यंत्रणा किती पोकळ झाली याचे चित्र दिसते. ही माहिती प्रत्येक गावानुसार विश्लेषण करून प्रत्यक्ष या योजनेतील अंमलबजावणच्या त्रुटी याची माहिती गावस्तरावर ग्रामसभा घेवून ग्रामस्थांच्या समोर मांडण्यात आले.

जिल्हातील नियोजित गावांमधून घेतलेल्या मुलाखती तपशील पुढीलप्रमाणे..
(यामध्ये लाभार्थी व योजनेस पात्र ठरत असलेले व्यक्ती असा दोघांचा समावेश आहे.)

क्र.	योजनेचे नाव	जालना	परभणी	उस्मानाबाद	लातूर	औरंगाबाद
१	अंत्योदयो योजना	२०	४३	३०	१००	४६
२	रोजगार हमी योजना	२४	९६	३१	११५	८६
३	मध्यान्ही भोजन	२६	५०	२९	११५	५५
४	एकात्मिक बालविकास	२५	४८	२१	६०	४४
५	राष्ट्रीय मातृत्व लाभ	१९	१४	१८	५०	२३
६	राष्ट्रीय कुटुंब लाभ योजना	१५	१८	९	२५	२०
७	राष्ट्रीय वृद्ध पेन्शन	२५	२५	४३	१००	२५
८	दुष्काळ निर्मुलन उपाय	२४	१२१	४८	१००	२८
९	संपूर्ण ग्रामीण रोजगार हमी कामे	१५	५०	२०	१००	७०

जिल्हा सोशल ऑडीट: या उपक्रमासाठी स्थानिक लोकप्रतिनिधी व प्रशासकीय अधिकाऱ्यांना सहभागी करून घेण्याचा प्रयत्न केला. याचे नियोजन प्रत्येक जिल्ह्यातील प्रतिनिधींनी केले.

या जिल्हा सोशल ऑडिटमध्ये अन्न सुरक्षेच्या ९ योजना व राज्य शासनाने दुष्काळ निर्मुलनाच्या उपाय योजने विषयी काढलेल्या आदेशांच्या अमलंबजावणीचे वास्तव्य यात मांडले गेले.

गाव सोशल ऑडीट व जिल्हा सोशल ऑडिटमुळे लोकांना योजना समजल्या. ऑडीटचा अभ्यास करताना प्रकर्षानि जाणवले की, सर्वात प्रथम गरज आहे पाणी. म्हणून गावस्तरातील समित्यांनी पुढाकार घेवून गावांमध्ये पाण्याचे टँकर सुरू करण्यात आले.

या सोशल ऑडिटच्या प्रत्येक प्रक्रियेतील, पातळीवर लोकांचा सहभाग वाढविण्यासाठी विशेष भर दिला गेला. आर.एस. सी.डी व जिल्हा संस्थांनी या अभियानात दुष्काळ मुक्तीसाठी सोशल ऑडीट ही मोठी मोहिम राबविली. यामध्ये महिला बचत गट, युवा मंडळ, प्रौढ गावातील प्रत्येक वर्गातील लोकांना सहभागी करून प्रोत्साहित करून काम करण्याचा प्रयत्न केला. सोशल ऑडिटमुळे महत्वपूर्ण बाबी समोर आल्या. या सोशल ऑडीट द्वारा रेशन दुकानांची पाहणी करण्यात आली, यावरून असे आढळून आले की, जास्त प्रमाणात रेशन दुकानात शिदा वस्तुंच्या साठ्याचा तपशील फलकावर कुठेही दर्शविलेले नसते. कार्डधारकांची नावाची नोंदणी काही दुकानात नव्हती. वितरण नोंद वहीत कोणत्याही नोंदी नाही. लोकांना रेशन द्वारा पुरते रेशन वेळेवर न मिळणे आणि याच प्रकारची खराब स्थिती रोजगार हमी योजनामध्ये आढळली.

गावात खूप कमी लोकांना रोहयो अंतर्गत काम मिळते. ते सुद्धा कमी दिवसांसाठी असतात. पाहिजे तेवढ्या मोठ्या प्रमाणात कामे उपलब्ध होत नाहीत. अशा प्रकारची वाईट स्थिती बहुतेक सर्व तालुक्यांमध्ये आढळते.

सोशल ऑडीट करण्यासाठी मराठवाड्यातील २५ गावांतून २२०० लोकांच्या मुलाखती घेण्यात आल्या. या अभियानात जिल्हा पातळी व ग्राम पातळीवरील कार्यकर्त्यांनी गावातील पायाभूत सुविधा पासून ते शासनाने योजनांसंबंधी काढलेले जीआर पर्यंतच्या सर्व समस्यांना सोशल ऑडीटद्वारे लोकांसमोर मांडण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला.

Scanned by CamScanner

या योजना लागू होण्याकरता आपण काय करावे, शासनाने काढलेले जी.आर म्हणजे काय, याची सविस्तर माहिती लोकांना समजून सांगितली. सोशल ऑडिट केल्यामुळे गावातील प्रत्येक घटकापर्यंत, व्यक्तीपर्यंत पोहचता येते.

यामुळे शासनातील योजनांच्या अंमलबजावणीच्या टप्प्यांवर लक्ष देवून त्या पूर्ण करण्यासाठी गावातील दबाव गट तयार होवून, शासनावर दबाव टाकण्यास मदत होते.

बियाणे बँक

मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियानामध्ये बियाणे बँक हे शेती व पर्यायी शेतीसाठी संसाधन सहाय्य म्हणून स्थापन करण्यात आले.

बियाणे बँक गावामध्ये स्थापन करण्याचे मुख्य उद्देश होते.

१. शेतकऱ्यांना पिक काढण्यासाठी मृग नक्षत्रापासून ते सुगीपर्यंत सर्व खर्च करावा लागत असतो. सतत दुष्काळ परिस्थिती निर्माण झाल्यामुळे उदारनिर्वाहासाठी, शेतीसाठी शेतकरी कर्जबाजारी होतो. म्हणून गरीब व अतिवंचित अल्पभुधारक कुटुंबाना लागणाऱ्या पेरणीसाठी गरजांसाठी बि बियाणे ची मदत तात्काळ उपलब्ध करणे.

२. महिला शेतकरी म्हणून ओळख प्रस्थापित करत त्यांना निर्णय प्रक्रियेत सामावून घेत बियाणे निश्चिती, खते प्रकार, पुरवठा अन्य आवश्यक मदतीचा आराखडा तयार करणे.

३. रासायनिक शेती ही अनेक दृष्टीने हानिकारक असल्याने शेत जमिनीचा पोत बिघडतो. याला योग्य पर्याय म्हणून संद्रीय शेतीच आहे आणि त्यामुळे संद्रीय शेती म्हणजेच पारंपारिक शेतीकडे पुन्हा वळावे या साठी बियाणे बँकेची स्थापना केली आहे.

बियाणे बँक ही ५ गावात स्थापित करण्यात याव्यात यासाठी प्रत्येक जिल्ह्यातील २५ गावांची निवड केली गेली. या बियाने बँकेची पूर्ण जबाबदारी गाव समित्या व जिल्हा संघटक यांची होती. ५ जिल्ह्यातील गाव समित्यांनी व

Scanned by CamScanner

कार्यकर्त्यांनी पारंपारिक बियानांचे संकलन व संवर्धन कसे केले जाते याची माहिती घेतली. यवतमाळ व परभणी येथे अभ्यास भेटी देवून समजून घेण्याचा प्रयत्न केला. बियाणे बँक अंतर्गत नियोजित गावातील शेतकऱ्यांना बियाणे अटीवर दोन टप्प्यात वाटप केले.

पहिल्या टप्प्यात गावरान बियाणेचे वाटप व दुसऱ्या टप्प्यात मराठवाड्यात कमी पाण्यात येणारे रब्बी बियाणांचे नियोजित वाटप करण्यात आले.

बियाणे बँकद्वारे केलेला वाटप तपशील पुढीलप्रमाणे...

क्र.	लोकांची संख्या / बियाणे	परभणी ११७	लातूर १००	उस्मानाबाद ५६	जालना ३७६
१.	बाजरी				४४ किलो
२.	तूर	४० किलो	५० किलो	५१ किलो	४८ किलो
३.	भेंडी	१६०० ग्रॅम	०.५ किलो		६० किलो
४.	पालक		१ किलो		६७ किलो
५.	तिळ	४ किलो	२० किलो		१३ किलो
६.	वाल				प्रत्येकी ७ बिया (४२ लोक)
७.	गवार		०.५ किलो		२४० ग्रॅम
८.	चवळी	१६०० ग्रॅम	२० ग्रॅम		२ किलो
९.	मुग	५२ किलो	१०० किलो		
१०.	चिवळा	१ क्विंटल १६ किलो		५२ किलो	
११.	ज्वारी	९० ग्रॅम			
१२.	साळ		१०० किलो	५३ किलो	
१३.	हरभरा	१३५ ग्रॅम			
१४.	गहू	१०० ग्रॅम			
१५.	करडी	७० ग्रॅम			
१६.	भुईमुग			४८ किलो	
१७.	सोयाबीन			५८ किलो	
१८.	सुर्यफुल		५० किलो		
१९.	कोथळी		५ किलो		
२०.	बारक कारळ		५० किलो		

पारंपारिक पध्दतीच्या बियाण्यांचे संकलित करून २५ गावातील ६०० पेक्षा जास्त निवडक शेतकऱ्यांना बियाणांचे वाटप करण्यात आले. ज्या शेतकऱ्यांना पारंपारिक बियाणे देण्यात आले त्या बियाणांच्या लागवडीविषयी त्यांच्याशी गावस्तरावर चर्चा करण्यात आली. पीक उत्पादन आल्यावर त्यांनी बियाणांची परतफेड करावी अशी कार्यपध्दत ठरली होती.

या बियाणे बँक प्रक्रियेत गाव समित्यांनी व कार्यकर्त्यांनी गरीब, अतिवंचित अल्पभुधारक लोकांना व महिला शेतकरी म्हणून ओळख निर्माण करणाऱ्या महिलांना निर्णय प्रक्रियेत सहभागी करून घेतले याचा सकारात्मक परिणाम म्हणजे या सर्वांनी बियाणे निश्चिती, खते प्रकार, पुरवठा, पाठपुरावा याप्रकारच्या आवश्यक मदतीचा आराखडा तयार करण्यात मदत केली.

आज या स्थितीला गावात या बियाणे बँकेचा खूप चांगला प्रतिसाद मिळाला आहे. कमी पाण्यामध्ये व कमी खर्चिक पारंपारिक, सेंद्रीय शेती केल्याने त्यांना फायदा झाला. आणि वाटप केलेल्या नियोजित गावांनी बियाणांची परत फेड करण्यास सुरू केले आहे. आणि हेच या बियाणे बँकेचे यश आहे.

अमृतपाणी:

अमृतपाणी हे गावातील लोकांनी मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियानात स्वतः निर्माण केलेला छोटा उपक्रम आहे. गावातील लोकांनी जेव्हा मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियानासोबत जोडून कामाला सुरूवात केली तेव्हा बियाणे बँकेच्या सहभागाने प्रोत्साहित होवून त्यांनी पारंपारिक खताचा शोध घेतला आणि त्यातूनच अमृतपाणी संकल्पनेचा उदय झाला.

अमृतपाणी मध्ये गाईचे शेण, गोमुत्र, गूळ, पाणी यांचे मिश्रण करून तयार होणारे पाणी म्हणजे अमृतपाणी. सेंद्रीय शेतीचा जास्तीत जास्त उपयोग व्हावा यासाठी या प्रकारे पाणी तयार केले. या अमृतपाण्याची माहिती गावसमित्यांनी गावागावात दिली. जास्तीत जास्त शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचण्याचा प्रयत्न केला. या उपक्रमाला गावशेतकऱ्यांनी भरपूर प्रतिसाद देवून या जैविक पाण्याचा वापर करू लागले व निर्माण ही करू लागले.

Scanned by CamScanner

धान्य कोष

शासकीय दुर्लक्ष व दुष्काळ परिस्थितीमुळे अन्न धान्याच्या तुटवडा मराठवाड्यात सतत निर्माण होतो आणि शेतकऱ्यांवर उपासमारीची वेळ येते. म्हणून मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियानाअंतर्गत टंचाईग्रस्त गावामधील अतिगरीब व वंचित समाज घटकातील निवडक कुटुंबाना तात्काळ अन्नाच्या गरजा भागविणे व गावातील कुटुंबातील गरजू व कुपोषित सदस्यांना तात्काळ सुविधा पुरवून आरोग्याचा स्तर पुन्हा प्रस्थापित करण्यासाठी आणि उदरनिर्वाहासाठी, अन्नासाठी घेतल्या जाणाऱ्या कर्जाच्या चक्रातून कुटुंबाची सुटका व्हावी या उद्देशाने धान्य कोष स्थापन झाले.

धान्य कोषाचे नियोजन:

धान्य कोष सुरू करण्यापूर्वी गावात जास्त कोणते धान्य खाल्ले जाते याचा अभ्यास गावसमितीने केला. त्याच बरोबर गावातील किती गरीब कुटुंबाना याचा फायदा होवू शकतो, तसेच गावातील देवाणघेवाणचे व्यवहार व सनियंत्रित कसे राहील याची चर्चा केली.

धान्यकोष गोळा करणे, या मध्ये गावा गावातून विविध कुटुंबातून धान्य गोळा करण्याचे काम गाव समित्यांनी केले. आणि नियोजित कुटुंबांना, गरजु कुटुंबाला धान्य वाटप झाल्यास त्याची परतफेड करण्याचा नियम होता.

धान्य साठवणूक:

धान्य कोषाच्या साठवणुकीसाठी गावातील ग्रामपंचायतीनी जागा उपलब्ध करून दिल्या आणि गावातील धान्य कोषा योजनेसाठी गावातील काही

शेतकऱ्यांनी स्वप्रेरणेने १० किलो पासून ते ५० किलो पर्यंत धान्य उपलब्ध करून दिले. या धान्य कोष प्रक्रियेत नवीन पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला. मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियानाने नियोजित धान्यासंबंधी गावासमोर काही नियम ठेवले ज्यामध्ये गावाने स्वतः स्व:इच्छेने जमेल तेवढे धान्य गोळा करावे आणि जेवढे धान्य जमा होईल त्याच्या दुप्पट धान्य मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियानाद्वारे दिले जाणार. ही संकल्पना नवी होती आणि लोकांनी अवलंबून राहणाच्या जाळयातून बाहेर पडावे हा दृष्टीकोनही होता. आणि दुष्काळाग्रस्त भागात लोकांनी एकत्रित आल्यावर समस्यांना तोड मिळू शकते.

या नवीन संकल्पनेला गावातील लोकांनी खूप चांगला प्रतिसाद दिला. प्रत्येक गावात लोकांनी १० किलो पासून ते ५० किलो पर्यंत धान्य दिले.

लोकांनी स्वतः पुढे होवून स्वप्रेरणेने धान्य इतर गरजू लोकांसाठी गोळा करण्याचा प्रयत्न केला. याठिकाणी कोणताही दबाव नव्हता. या वरून एक गोष्ट लक्षात येते की, मराठवाड्यातील दुष्काळ नाहीसा, नष्ट व्हावा यासाठी लोक नवीन संकल्पनेला प्रतिसाद देवू लागले आहेत, आणि स्वतः पुढाकार घेवून एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर धान्य जमा केल्याने हे एक नवीन संकल्पनेचे स्वागत व यश आहे.

मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियानाद्वारे जिल्ह्यामधील धान्य वाटपाचा तपशील पुढीलप्रमाणे...

क्र.	जिल्हा	धान्यप्रकार	गाव पातळीवर गोळा केलेले धान्य	एकुण धान्य वाटप	एकुण लोक
१	परभणी	ज्वारी	४२५ किलो	३२३५किलो	६६
२	औरंगाबाद	ज्वारी,बाजरी गहू	८०० किलो	३७५०किलो	८०
३	लातूर	ज्वारी, गहू	८०० किलो	३६००किलो	९०
४	उस्मानाबाद	ज्वारी, गहू	२०० किलो	७०० किलो	१४
५	जालना	ज्वारी	१० क्विंटल	३६००किलो	९०

लोकांनी धान्य परतफेड करण्यास सुरुवात केली असून आलेल्या धान्यातून पुन्हा गरजू लोकांना त्यातून वाटप आजही सुरु आहे.

Scanned by CamScanner

संसाधन व सहाय्य

मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियानामध्ये जिल्हा संसाधन केंद्र व तात्काळ सहाय्य या दोन वेगवेगळ्या संकल्पना निर्माण करण्यात आल्या. सर्वात प्रथम जिल्हा संसाधन समजून घेवू या.

जिल्हा संसाधन केंद्र:

जिल्हा स्तरावर ५ गावे निश्चित केल्यानंतर ५ गावांच्या विकासात्मक स्थितीचा अभ्यास केला गेला. गावांची सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिका व राजकीय स्थिती अभ्यासून दुष्काळ मुक्ती कृती कार्यक्रमासाठी लागणारी माहिती उपलब्ध करून देणे व नेहमी आवश्यकतेनुसार निश्चित गावांना माहितीचे वितरण करण्यात येते.

या संसाधन केंद्रातून दुष्काळा संदर्भातील विविध प्रकारची माहिती जमा केली गेली आहे. दुष्काळ मुक्त अभियानासाठी तयार केलेले साहित्य, शासनाचे वेगवेगळे आदेश, योजना, अहवाल यांचे प्रामुख्याने संकलन करण्यात आले.

या केंद्रात पारंपारिक शेती व बियाण्यांचा प्रचार व प्रसार करण्यासाठी बियाणांचे प्रदर्शन ठेवण्यात येते.

या संकलित केलेल्या माहितीचा उपयोग जिल्हा स्तरावर जनसुनवाई, कार्यक्रमाची अमलबजावणी राजकीय दृष्टीकोनातून रणनिती ठरविण्यासाठी केला जातो.

जिल्ह्याच्या स्तरावर माहिती व संकलन केंद्र

म्हणून पाच जिल्हयात या केंद्राची स्थापना करण्यात आली. त्या संबंधीचा तपशील पुढीलप्रमाणे:

क्र.	जिल्हा	संसाधन केंद्र चालवणाऱ्या संस्थेचे नाव
१.	औरंगाबाद	सोशल डेव्हलमेंट ॲण्ड रिसर्च सेंटर, फुलंब्री
२.	जालना	सेंटर फॉर ॲग्रीकल्चर ॲण्ड रुरल डेव्हलमेंट (कार्ड)
३.	परभणी	वसुंधरा सामाजिक, आर्थिक विकास संस्था
४.	उस्मानाबाद	तिरंगा शेतमजूर कामगार संघटना
५.	लातूर	सामाजिक सहयोग संस्था

तात्काळ साहाय्य:

मराठवाड्यात पाऊस न पडणे किंवा अति पाऊस पडणे या संकटाला सामोरे जाण्याची वेळ येते हे लक्षात घेवून तात्काळ सहाय्याचे नियोजन केले.

महाराष्ट्रात पाऊस जास्त पडला किंवा कमी प्रमाणात पडला तर त्याचा परिणाम पीकांवर होतो. कधी अतिवृष्टी मुळे हातात येणारी पीक खराब होतात. तर कधी पाऊस आला नाही म्हणून जमिनी कोरड्या पडतात आणि पिक मिळत नाही.

तर अशावेळी आवश्यकता असते तात्काळ सहाय्याची. आपल्याकडे शासन पहिले बघणार, समिती नेमणार, समितीचा अहवाल मिळेपर्यंत थांबणार आणि या दरम्यान अकस्मित उदभवलेल्या संकटांना ग्रामीण भागालाच सामोरे जावे लागते. नंतर भेटलेल्या शासनाच्या साहाय्याला काहीच अर्थ उरत नाही.

सहाय्य वेळेवर व गरजू लोकानाच मिळणे आवश्यक आहे. मराठवाडा दुष्काळ अभियान सुरू असताना प्रकल्पाच्या कार्यक्षेत्रात ऑगस्ट आणि सप्टेंबर २०१० या कालावधीत अतिवृष्टी झाली. या अतिवृष्टीमुळे शेतीचे प्रचंड नुकसान झाले. यामुळे लोकांना संकटकाळात तात्काळ सहाय्य देण्यात आले.

Scanned by CamScanner

जनसुनवाई

थोडक्यात जनसुनवाई म्हणजे नियोजन करून मोठ्या प्रमाणावर समस्याग्रस्त लोकांना व प्रशासकीय व्यवस्थेतील लोकांना एकत्रित करून व्यासपीठावर मोठी सभा भरविणे. मराठवाडा दुष्काळमुक्त अभियानात जनसुनवाईला महत्वपूर्ण स्वरूप देण्यात आले आहे. यामध्ये टंचाई निवारण्यासाठी शासनाने जाहीर केलेल्या विविध उपाययोजनांच्या अंमलबजावणीला घेवून जिल्हा व गाव स्तरावरील स्थितीचा अंदाज घेवून जिल्हास्तरीय सामाजिक लेखाजोगा घेतला कार्यक्षेत्रातील व अन्य गावातील गरीब व अतिवंचित समुहाला या योजनांचा झालेला फायदा, तोटा, यश, अपयश याचा लेखाजोगा घेतला व ही प्रक्रिया पूर्ण झाल्यावर जनसुनवाईचे नियोजन करण्यात आले.

या प्रकारे वेगवेगळ्या जिल्ह्यात जनसुनवाई झाली. या जनसुनवाईत निराधार व गरीबांच्या अनेक प्रश्नांना वाचा फुटली. या जिल्ह्यांच्या जनसुनवाईत प्रत्येक ठिकाणी २०० ते २५० पर्यंत लोकांनी उपस्थिती लावली. उदा. २०.११.२०१० उस्मानाबाद येथे झालेल्या जनसुवाईमध्ये रेशन, विविध योजने अंतर्गत निराधारांचे बंद करण्यात आलेले अनुदान या विषयावर चर्चा झाली. नागरिकांनी आपले प्रश्न मांडले. कारण नसताना सरकारने अनेक निराधारांचे अनुदान बंद केले. आणि जिवंत

असलेल्या काही निराधारांत मृत दाखविणे, ६० पेक्षा अधिक वय असलेल्या महिलांचे खोटा पुनर्विवाह झाल्याचे दाखविणे आणि कनगरा येथील लाभार्थी बोरखड्याचे असल्याची चुकीची नोंद करण्यात आली. या चुका अधिकारी, कर्मचाऱ्यांनी केल्यामुळे लाभार्थी अनुदानापासून वंचित राहिले आहेत. हा आरोप जनसुनवाईमध्ये नागरिकांनी केला आणि दोषी कर्मचाऱ्यांवर कारवाई करावी, अन्यथा एक जानेवारी २०११ रोजी मोर्चा काढणार असे उपस्थित नागरिकांनी सांगितले. आणि हे सर्व नागरिकांनी एकत्र येवून पाठपुरावा केला.

जनसुनवाई हे प्रभावी माध्यम आहे आणि जेथे गरजू समस्याग्रस्त व्यक्ती रोखठोकपणे आपली समस्या शासनासमोर मांडून आणि जाब विचारतात हे फक्त जनसुनवाई मध्येच होवु शकते.

Scanned by CamScanner

प्रतिज्ञापत्र

मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभिनयामध्ये अभियानाने काही नियोजित गोष्टी करत असताना अभियानामध्ये सहभागी ग्रामीण जनतेने शासनाला एक खणखणीत प्रतिज्ञापत्र दिले. हे अभियानातील महत्त्वपूर्ण घटना ठरली. जनतेपर्यंत सेवा सुविधा, संरक्षण, सहकार्य योजना पुरविणे हे कार्य शासनाचे आहे. शासन जेव्हा वरील कार्य करण्यात अपयशी ठरते तेव्हा विरूध्द पक्ष ओरडतो, बघणारे लोक बघतात, रडणारे रडतात. आणि कोणी येणार आपल्या मदतीला याची वाट बघतात. पण या अभियानातील ग्रामीण जनतेने यापैकी काही न करता नवीन पाउलांचा ठसा उमटवला. नियोजित गावांमध्ये असणाऱ्या समस्यासंबंधी लोकांनी पाठपुरावा केला व शासनाने संबंधी समस्यावर उपाययोजना सुरू होणार याची ग्वाही दिली व याचा सतत पाठपुरावा करूनही शासनाने नेहमीप्रमाणे शब्द पाळला नाही. या विरोधात अभियानाद्वारे सर्व लोक एकत्रित आले आणि शासनाला उपाययोजना सुरू न झाल्याबद्दल जाब विचारण्यासाठी प्रतिज्ञापत्र सादर केले. आताच्या काळात आपण करत नाही. व आपण शासनाला जाब विचारू शकतो आणि तो विचारला पाहीजे हे लोकांसमोर यातून ग्रामीण जनतेने मांडले आहे. व शासनाचे कर्तव्य आहे यास स्पष्टीकरण देणे. मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियानामध्ये लोकांनी एकत्रित येवून हे पाऊल घेतले. जेव्हा लोकएकत्रितपणे शासनाला जाब विचारते तेव्हा त्याचा योग्य परिणाम दिसून येतो. हे आपल्याला इतिहासातही आढळून येणार.

मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियानाद्वारे दुष्काळावरील उपाय

या अभियानाचा उद्देशचं होता की मराठवाडा हा दुष्काळमुक्त करावा. या पूर्ण अभियानात लोकांनी कुटुंबांना धान्य, रोजगार, शासनाच्या योजनांचा उपयोग यावर प्रामुख्याने भर दिला. आणि या तीन गोष्टींना घेऊन मराठवाडा दुष्काळ मुक्ती अभियान आराखडा तयार केला.

या अभियानाला ग्रामीण भागातील लोकांनी भरभरून प्रतिसाद दिला. सहभाग घेतला. या सहभागामागील प्रमुख कारण म्हणजे त्यांची दुष्काळामुळे होणारे हालांची, त्रासांची तीव्रता कमी होत होती. आणि त्यांना दोन वेळचे जेवण आपण जेवू शकतो हा दिलासा मिळाला. आणि हा दिलासा त्यांना शासनाकडून मिळणे गरजेचे आहे. या अभियानात काही नवीन व उपयोगी पडू शकतात, अशा योजनांचा व पध्दतींचा अवलंब केला आहे. ज्यामुळे आपल्याकडे महाराष्ट्रात पडलेल्या दुष्काळावर उपाय म्हणून त्यांना उपयोग होवू शकतो.

त्यामध्ये

१. ग्रेन बँक व सीड बँक स्थापन करणे. यामध्ये दुष्काळामधील लोकांना संकटावर मात

Scanned by CamScanner

करता येते, कुपोषण थांबवता येते. भुकमारी थांबवता येते आणि दुसरी गोष्ट पारंपारीक शेती करण्यावर भर देवून शेतकरी योग्य दिशेने शेती करतो.

२. जनसुनवाई हे प्रभावी माध्यम सिध्द झाले आहे. जिल्हा पातळीवर किंवा ग्रामीण पातळीवर नागरीक व प्रशासकीय अधिकारांचा समोरासमोर संपर्क झाल्यामुळे त्या त्या भागातील समस्या लवकर सुटू शकतात. प्रत्येक भागातील यंत्रणा कार्यरत होणे आवश्यक आहे. जनसुनवाई द्वारे मोठ्याप्रमाणावर लोकांच्या समुहांचा प्रभाव दिसून येतो.

३. सोशल ऑडीट ही संकल्पना नवी नसली तरी सोशल ऑडीटचा उपयोग शासनाला महत्वाचा ठरू शकतो. सामाजिक संस्थेच्या द्वारे केले जाणारे सोशल ऑडीटची पध्दत शासनाला महत्वाची ठरू शकते. शासनाने प्रभावीपणे ग्रामीण भागात योजना राबविण्यासाठी स्वयंसेवी संस्थाचा सहभाग घेतल्यास योजना गरजू घटकांपर्यंत वेळेवर पोहचण्यास मदत होईल. संस्थाकडे अभ्यासपूर्वक संकलित केलेली माहिती असते त्यामुळे शासनाचा वेळ वाचून योजनांची अंमलबजावणी लवकर होवू शकते.

४. अमृतपाणी ही संकल्पना गावकऱ्यांने दुष्काळा विरोधात केलेल्या प्रयत्नांचे पुढील पाऊल आहे. यामध्ये तयार केले जाणाऱ्या अमृतपाणीच्या निर्मितीची जबाबदारी महिला बचत गट किंवा एकट्या महिलांकडे देवून त्यांना रोजगाराची संधी मिळू शकते व ही संधी शासनामार्फत निर्माण व्हायला हवी यामुळे रोजगार मिळतो व पारंपारीक शेतीकडे जास्त लोक वळू शकतात.

जनसुनवाई हे जिल्हापातळीवर किंवा स्थानिक पातळीवर तीन महिन्यातून एकदा तरी शासनाने घेणे आवश्यक व महत्वपूर्ण ठरू शकते.

कृषी मैत्री जाळे

शेती संबंधित व दुष्काळावर करत असणाऱ्या उपायकारक योजना पोहचवणाऱ्या संस्था, विद्यापीठे, रोजगार असे बरेच विषयासंबंधीने संपर्क तपशील दिला आहे. प्रामुख्याने आपल्या ग्रामीण भागातील महिलांसाठी, तरूणांसाठी, शेतकऱ्यांसाठी सहज व सोपी पध्दतीने माहिती उपलब्ध व्हावी यासाठी मैत्री जाळ्याद्वारे तुमच्यापर्यंत माहिती पोहचविण्याचा हा प्रयत्न आहे.

संस्था:

१. महिला राजसत्ता आंदोलन करीता

रिसोंस अॅण्ड सपोर्ट सेंटर फॉर डेव्हलपमेंट, आर.एच. ४, सी ४, सेक्टर ९, लेन नं.८, सी.बी.डी. बेलापूर, नवी मुंबई: ४००६१४
फोन: ०२२- २७५७ ७५८७/०४०५
फॅक्स: ०२२- २७५७ ४११०
Email-mahila_rajsatta@ yahoo.com
website- www.mahilaraj.org

२. ॲक्शन एड, मुंबई

२०२, दुसरा मजला, सत्यम शिवम अपार्टमेंट, त्रिमूर्ती रोड, चुनाभट्टी, मुंबई: ४०००२२
फोन: ०२२ - २४०५०५४९१ / २४०५२५२६

नाव आणि पत्ता	टेलिफोन

मराठवाडा दुष्काळमुक्ती अभियान

संपर्क

विजय वळंजु, मुंबई	९८६९५ ७६७२०
प्रकाशभाऊ रेड्डी, लातूर	९४२१६ ९४१७०
गोरखभाऊ आव्हाड, मुंबई	९८६९२ ५९२०६
फुलचंद गायकवाड, उस्मानाबाद	९८५०७ ९११५२
सुनिल पवार, लातूर	९९७५७ २१२९५
माधवराव फाजगे, परभणी	९०११२ ३६६५४

समन्वयक :

राजकुमार बिराजदार, औरंगाबाद	९७६७६ ७२४४५
पुष्कराज तायडे, जालना	९०४९८ २६८३२

हक्क, स्वातंत्र्य, संधी, उत्पन्न व संपत्ती आणि आत्मसन्मानाचे सर्व सामाजिक आधार अशा सर्व प्राथमिक बाबींचे समाजात न्याय्य वितरण व्हावे आणि प्रत्येक व्यक्तीला त्यांच्यापर्यंत पोहचण्याची समान संधी असावी.

– जॉन रॉल्स

Scanned by CamScanner